

Om fraskilte kvinders forsørgelse

Marianne Højgaard Pedersen

1. Indledning

Det følgende er et bidrag til den aktuelle diskussion om, hvorvidt man bør bevare muligheden for at kunne pålægge en ægtefælle pligt til efter en separation eller skilsmisse at yde bidrag til den andens underhold. I praksis er det næsten altid et spørgsmål om, hvorvidt hustruen skal have bidrag fra manden. Denne forskel skyldes primært, at kvinder stadig hyppigere end mænd har behov for økonomisk støtte efter et ægteskabs ophør. I mange tilfælde har fraskilte mænd dog også økonomiske problemer, men såvel myndighederne som mændene selv afviser at løse disse problemer ved at pålægge deres tidligere hustruer bidragspligt.

De privatretlige bidrag er en af flere muligheder for at sikre fraskilte kvinders forsørgelse. I det følgende vil bidragspligtens evne til at sikre dette blive søgt vurderet, dels set i samspillet med kvinders forsørgelse gennem erhvervsarbejde og dels i samspillet med kvinders ret til forsørgelse gennem sociale ydelser.

Problemet er ens for fraskilte og fraseparerede kvinder, og for kvinder, der lever faktisk adskilte fra deres ægtefæller. Det er alene af praktiske grunde, at der kun tales om fraskilte kvinder. Det er derimod langt mere problematisk, når jeg – også af praktiske grunde – har begrænset mig til alene at behandle den del af forsørgelsespligten, som ligger efter ægteskabets ophør. Det skal erkendes, at reglerne om bidragspligt kun udgør en meget lille – om end vigtig – del af det system, som bevirker, at ægteskabet opleves og bliver brugt som alternativ til kvinders forsørgelse gennem eget erhvervsarbejde. Når jeg alligevel har foretaget en sådan begrænsning skyldes det, at en ophævelse af den privat- og offentligretlige forsørgelsespligt under ægteskabet kan få vidtrækkende fordelingspolitiske konsekvenser, som kræver en grundig analyse. Det er derimod langt lettere at overskue konsekvenserne af en ophævelse af den privatretlige bidragspligt.

2. Sikring af valgfrihed mellem ude- og hjemmearbejde

Reglerne om bidragspligt begrundes oftest med, at man ønsker at sikre den fraskilte hustrus fortsatte forsørgelse, specielt i de situationer, hvor hun på grund af børnepasning ikke kan påtage sig erhvervsarbejde (i fuldt om-

fang), og hvor hun gennem en længere periode har vænnet sig til at være hjemmearbejdende. Bidragene fra hendes tidligere ægtefælle skulle sikre hende mulighed for at kunne fortsætte hermed, ihvertfald i en overgangsperiode, således at hun ikke blev tvunget til at søge ud på arbejdsmarkedet.

Hvis en sådan valgmulighed virkelig blev sikret, kunne den bestemt ikke afvises som værende uden interesse, specielt ikke eftersom arbejdsmarkedet kun har ensformigt og dårligt lønnet arbejde til ældre, ufaglærte kvinder, og ikke er indrettet til enlige mødres særlige behov. Men valgmulighederne eksisterer blot ikke for det store flertal af fraskilte kvinder. For det første mangler oftest hele den ene side af valgmuligheden, nemlig muligheden for at få et erhvervsarbejde. Bidragene kan på denne måde let komme til at tilsløre et arbejdsløshedspøblem. Ligesom forsørgelsespligten var det under ægteskabet, bliver bidragspligten efter ægteskabets ophør kvindernes private arbejdsløshedsforsikring. For det andet sikrer bidragspligtsreglerne ikke alle kvinder til alle tider muligheden for at vælge hjemmearbejde. Muligheden for at få bidrag er ikke alene afhængig af, at kvinden kan påvise et behov for at få bidrag. Hendes mand må også have evnen til at betale dem. Det vil sige, at kun de kvinder, der har velindtjennende mænd, pensionister eller mænd med mange børn, sikres ikke nogen valgmulighed gennem de privatretlige bidragsregler. Desuden er vurderingen af kvinders behov for bidrag ikke nogen entydig størrelse. Behovet afhænger af en vurdering af, hvad der skønnes at være en rimelig udnyttelse af erhvervs evnen. Denne vurdering varierer med konjunkturerne og afhænger af kvindens (mands) sociale status. At kriteriet varierer med konjunkturerne ses deraf, at den offentlige mening om, hvorvidt børn har bedst af at blive passet hjemme eller ude, afhænger af efterspørgslen på deres mødres arbejdskraft¹. At der anlægges en forskellig vurdering alt efter social status er naturligvis vanskeligere konkret at dokumentere, men af udtalelser i lovforarbejder og teori mere end antydes det, at kvinder, der »hører til kropsarbejdernes klasse« ikke kan vælge hjemmearbejde eller uddannelse, såfremt der er ufaglært, legemligt arbejde at få².

1. Jfr. bl.a. de forslag, der er fremsat i den seneste tid, om at præmiere de mødre, der passer deres børn hjemme, samt de forsøg, som flere kommuner gjorde, på at fratage arbejdsløse kvinder retten til at få deres børn passet i en daginstitution. Se tillige Ernst Andersen: Ægteskabsret II, 1956 side 355, hvor det anføres: »Fra 1940'erne har man i domsafgørelserne kunnet spore en tydelig tendens til stærkere end før at fremhæve lovens hovedregel, at hustruen ikke har krav på underholdsbidrag, hvis hun på anden måde kan få midler til passende underhold. I en tid, hvor der har været mangel på kvindelig arbejdskraft i kontorlaget, i butikker, på fabrikker, i skolerne og ved husligt arbejde såvel i byerne som på landet vil der efter lovens hovedregel i mange tilfælde ikke være noget grundlag for at tilkende den fraskilte eller fraseparerede hustru underholdsbidrag«.

2. Jfr. f.eks. Viggo Bentzon: Familieretten I, 1924, side 240, hvor det anføres: »Er der ingen børn, er Hustruen arbejdsfør og hører til »Kropsarbejdernes Klasse«, vil hun ofte helt eller delvis kunne ernære sig ved eget Arbejde«.

Hører hun ikke til denne »klasse«, har hun derimod valgmuligheden.

Sammenfattende kan det siges, at for langt størstedelen af kvinderne er der ikke sikret nogen valgfrihed. Hvis erhvervslivet har brug for deres arbejdskraft, har de ikke behov for bidrag, og har dermed ikke mulighed for at vælge hjemmearbejde. I den nuværende situation, hvor der er stor arbejdsløshed, specielt for kvinder, er der derimod gode muligheder for bidrag. Spørgsmålet er herefter, hvilken funktion bidragene har i den nuværende situation.

3. Bidragenes nuværende funktion

For det første skal det slås fast, at ikke alle fraskilte kvinder, der bliver tilkendt bidrag, er arbejdsløse. Faktisk har flertallet af dem arbejdet under ægteskabet, og har også på tidspunktet for ægteskabets ophør enten hel- eller deltidsarbejde. Når der tilkendes kvinder med heltidsarbejde bidrag, er situationen ofte den, at begge ægtefæller er ufaglærte, manden tjener blot lidt mere end kvinden³. Den aktuelle økonomiske værdi af bidragspligten er minimal – ofte kun 400-500 kr. månedlig, men det er også oftest forholdene på lidt længere sigt, der er begrundelsen for at pålægge bidragspligt. Midaldrende ufaglærte kvinder har som bekendt en usikker position på arbejdsmarkedet, og bidragspligten bruges så som sikkerhedsnet⁴. Denne praksis er kritisabel, fordi man på denne måde laver dels en privat og individuel løsning på det generelle kvindelavtlønsproblem, og dels skaber en privat arbejdsløshedsforsikring eller førtidspensionering.

Har den bidragsberettigede kvinde kun deltidsarbejde, og skyldes dette et ønske om at have mere tid til børnene, vil kun mænd med meget høje indtægter kunne betale et bidrag af en sådan størrelse, at det reelt er til nogen hjælp. Løsningen af forældres børnepasningsproblem bør i øvrigt ikke løses via bidragspligtsreglerne, dels fordi de faktisk kun sikrer kvinder, og kun de kvinder, der har været gift med en højt lønnet mand, og dels fordi alle enlige forældre, og ikke blot fraskilte, har det samme problem.

For de kvinder, der er uden erhvervsarbejde, vil bidragene oftest være så små⁵, at de ikke hindrer, at kvinderne alligevel skal have det meste af deres forsørgelsesbehov dækket gennem socialhjælp, typisk underholdshjælp ifølge bistandslovens § 37. I denne situation er de privatretlige bidrag

3. Jfr. f.eks. U 1972/915: M arbejdsmand i vejfirma, tjener 800 kr. netto hver 14. dag, er vinterarbejdsløs og har netop været syg med hospitalsindlæggelse. H medhjælp i cafeteria, tjener 11-1200 kr. netto. Ingen børn. Bidragspligt i 8 år (+ 1½ år i separationstiden) og U 1976/369: M pressefotograf, tjener 3600 kr. brutto mdl., H rengøringsassistent, tjener 2480 kr. brutto mdl. Ingen børn. Tidsubegrænset bidragspligt.

4. Jfr. f.eks. Højesterets flertals begrundelse i U 1976/369.

5. Det fremgår f.eks. af et eksempel i Ægteskabsudvalgets 4. betænkning side 21, at manden skal tjene 100.000 kr. årligt, for at der kan tilkendes et bidrag på 20.000 kr. årligt, såfremt der er to børn i ægteskabet.

ganske uden betydning for kvindernes økonomiske forhold. Bidragene bevirker blot en nedsættelse af det offentlige udgifter, idet de kommer til fradrag i socialhjælpen.

Bidragene har skiftet funktion. Da de blev indført, var bidragene ofte de fraskilte kvinders eneste forsørgelsesmulighed. Deres muligheder for at skaffe sig arbejdsfortjeneste var ringe, og socialhjælpen var uhyre beskedent og forbundet med ydmygende sanktioner. I dag er alle ved ophør af samliv med en ægtefælle sikret krav på socialhjælp af en sådan størrelse, som principielt tilsigter at opretholde det hidtidige leveniveau. Fra at have været et spørgsmål, om den økonomisk svage part (kvinden) alene skulle bære ulemperne ved ægteskabets ophør, er det i dag snarere et spørgsmål, om det offentlige skal have refunderet nogle af udgifterne af den fraskilte mand.

4. Skal manden eller samfundet betale?

Det kan vel ikke på forhånd afvises, at der kan være situationer, hvor det findes rimeligt, at manden er med til at dække de økonomiske behov, som kan opstå på grund af et ægteskabs opløsning. Således som reglerne praktiseres i dag, anvendes de imidlertid også i en hel række tilfælde, hvor det er generelle arbejdsmarkedsproblemer, der er årsag til, at kvinder står som de økonomisk svageste ved skilsmissem. Det gælder som nævnt i de tilfælde, hvor bidragspligten bruges til at »løse« lavtlønsproblemet, og hvor bidragspligten skal virke som en privat arbejdsløshedsforsikring.

Ægteskabsudvalget har taget fat på dette problem. I sin 4. betænkning⁶ side 16 f. foreslår udvalget, at bidrag kun skal kunne pålægges i de tilfælde, hvor det er ægteskabet, der har medført en forringelse af ægtefællens erhvervs muligheder. I disse tilfælde bør risikoen påhvile den anden ægtefælle, mens den i alle andre tilfælde bør bæres af det sociale sikringsssystem. Dette synspunkt har en meget stor lighed med de synspunkter, som H. Andrup fremsatte i sin bog, »Om ægteskab og underhold«, side 274 ff. under betegnelsen »samliv som skadevoldende livsform«.⁷

En sådan begrænsning af bidragspligten vil utvivlsomt bevirke en forbedring i forhold til de nugældende regler. Men det er samtidig en illusion at tro, at det er muligt at sondre mellem de erhvervsevneskader, der skyldes ægteskabet og de skader, som har andre årsager, specielt forholdene på arbejdsmarkedet. Om en kvinde, der har haft en kortere eller længere periode som hjemmearbejdende, vil være skadet i sin erhvervsevne, vil afhænge af efterspørgslen på kvindelig arbejdskraft. I 1971 kunne Ernst

6. Btn. 719/1974. Vilkårerne for separation og skilsmisse.

7. Synspunktet har i øvrigt også store ligheder med det forslag, som blev fremsat af Ægteskabskommissionen i 1913. (Udkast til lov om ægteskabs indgåelse og opløsning, København 1913, side 254 ff.).

Andersen således beskrive de ikke helt unge fraskilte kvinders næsten ubegrænsede muligheder for genindtræden på arbejdsmarkedet. Visse store erhvervsvirksomheder lod endog foretage systematiske undersøgelser for at opspore dem⁸. I dag vil sådanne kvinder i mange tilfælde blive betegnet som »samlivsskadede«. Der er således en stor risiko for, at det bliver mændene, der helt eller delvis kommer til at betale kvindernes arbejdsløshedsunderstøttelse i form af privatretlige bidrag.

I hvilket omfang små børn bevirker en begrænsning af erhvervsevnen vil afhænge af, hvor mange og hvor gode daginstitutioner, der er til rådighed. I U1977/318 havde kvinden efter samlivsophævelsen fået arbejde på en fabrik. Dette arbejde måtte hun imidlertid opgive, fordi hun ikke kunne skaffe en vuggestueplads til sit barn.

Også omskolings- og revalideringsmulighederne vil have indflydelse på, hvor let det er at komme i arbejde igen.

De medhjælpende hustruer udgør et specielt problem, idet de mister deres arbejdsplads i forbindelse med skilsmissen. De vil ofte føle, at de har krav på at få del i indtægten af den forretning eller lignende, som de gennem deres arbejde har været med til at opbygge. Bidragspligtsreglerne er imidlertid ikke nogen særlig effektiv måde til at sikre dette. I mange tilfælde vil kun en medejendomsret være fyldestgørende, idet det ofte kun er tradition og skatteregler, der gør, at manden står som den formelle ejer, og hustruen som medhjælpende. Kun herigennem sikres hun mod, at det altid er hende, der mister arbejdspladsen. I andre tilfælde er problemet, at hun igennem mange år ikke har fået nogen løn for sit arbejde. Dette bør løses ved at tilkende hende andel i den formue, der således er skabt, idet bidragspligten ikke kan afbøde de skader, der er skabt under ægteskabet, såfremt disse skader ikke har nogen særlig indflydelse på den fremtidige selvforsørgelse. En kvinde, der har været medhjælpende, vil oftest have let ved at finde nyt arbejde, og vil også ofte have en vis formue, således at hendes muligheder for selvforsørgelse er gode, og bidragspligten bliver herefter af ringe økonomisk værdi.

Ligeledes bortfalder bidraget, hvis kvinden indgår nyt ægteskab og i realiteten også, hvis hun indleder et fast samlivsforhold. Disse bortfaldsregler gør bidragsreglerne uegnede til at afhjælpe virkningerne af samlivsskader både for medhjælpende hustruer og andre fraskilte kvinder. Tænker man sig f.eks., at en kvinde er tillagt bidrag i fire år, for at hun kan gennemføre den uddannelse, som hun afbrød for at sikre mandens karriere, virker det grotesk, at bidraget ophører den dag, hun flytter sammen med en anden mand. Disse ophørsregler viser, at mandens bidragspligt har til formål at sikre, at kvinden ikke kommer til at ligge samfundet til byrde, men kun indtil hun finder en ny forsørger. Begynder man at begrunde bidragspligten i erstatningsretlige overvejelser, passer reglerne meget dårligt.

8. Ernst Andersen: Familieret, 3. udg., side 165.

5. Bidragspligt – et uskadeligt tilbud

For en hel række fraskilte kvinder er bidragspligten ikke til nogen synderlig hjælp, men er bidragspligten i øvrigt ikke uskadelig i den forstand, at de kvinder, der ønsker bidrag, kan kræve det, og andre kan lade være?

Alle kvinder har dog ikke muligheden for at frasige sig bidragsretten. De kvinder, der er henvist til at søge deres forsørgelsesbehov dækket gennem hjælp efter bistandsloven, f.eks. fordi de ikke straks kan finde et arbejde, kan ikke give afkald på retten til bidrag, jfr. reglerne i bistandslovens § 8, stk. 2. De bliver påtvunget at skulle forsørges af deres tidligere mand. Noget lignende gælder for pensionisterne. Et afkald på bidrag bliver betragtet som en handling, hvorved den pågældende har betaget sig midler til sit underhold⁹.

Endnu vigtigere er dog de indirekte virkninger, som bidragspligterne har. Reglerne er et led i det regelkompleks, der danner myten om ægteskabet som en stedsevarende forsørgelsesinstitution. Denne forestilling om ægteskabet som levevej er medvirkende årsag til, at kvinder i mindre omfang end mænd sørger for at skaffe sig en uddannelse og holder deres øjne til at forsørge sig selv ved lige under ægteskabet. Betænkkeligheden af denne forestilling forstærkes af, at den oven i købet er urealistisk, dels fordi kun få kvinder bliver tillagt bidrag, og dels fordi bidragene er for små til at sikre forsørgelsen.

Det er ikke blot på kvinders egen bevidsthed, at bidragspligten har en indirekte skadevirkning. Også kvinders muligheder for at opnå ligestilling på arbejdsmarkedet forringes. For det første skjuler bidragspligten i visse tilfælde et arbejdsløshedsproblem, således kvinder ikke bliver registreret som arbejdsløse. For det andet er reglerne medvirkende til at fastholde kvinderne i deres position som arbejdskraftsreserve, fordi det er billigere at lade kvinder end mænd være arbejdsløse. Kvinders krav om ligestilling på arbejdsmarkedet hæmmes af, at der for kvinder eksisterer en alternativ forsørgelsesmulighed. Kvinders stilling som arbejdskraftsreserve kan kun bestå, fordi ægteskabet igennem dens forsørgelsespligtsregler kan fungere som opbevaringssted for kvinder i de perioder, hvor erhvervslivet ikke har brug for deres arbejdskraft.

6. Afslutning

Set fra den enkelte kvindes side er bidragspligten ofte en narresut. Der føres lange processer om, hvorvidt bidragspligten skal være 8 eller 10 år, hvorefter det viser sig, at bidragspligten allerede er eller meget snart bliver

9. Jfr. Meddelelser fra Socialministeriet 2/1971, afg. 2 (efterfølgende afkald), og forudsetningsvis Skarrildhusberetningen 1971, side 29 (oprindeligt afkald).

uden reel økonomisk værdi. Bidragspligten medfører begrænsninger i de bidragsberettigedes personlige udfoldelsesmuligheder og kontrol af deres privatliv.

Set fra den bidragspligtige mands side bevirker bidragspligten også ofte begrænsninger i mulighederne for at skabe sig en ny tilværelse. Reglerne virker forskelligt, alt efter til hvilken indkomstkklasse den bidragspligtige hører, idet udmålingsreglerne og retten til at fratække bidragene i indkomsten medfører, at de laveste indkomster belastes hårdest.

Kun i ganske enkelte tilfælde er bidragspligten rimeligt begrundet i forholdene under ægteskabet, og kun ganske få mænd er i stand til at betale bidragene. I disse situationer er der naturligvis intet til hinder for, at ægtefællerne (på forhånd) aftaler, at der skal være ret til bidrag. Der kunne eventuelt være behov herfor i situationer, hvor den ene ægtefælle under ægteskabet opgiver en uddannelse eller et erhvervsarbejde. Man kunne eventuelt også tænke sig regler om ret til erstatning i situationer, hvor en ægtefælle ikke har fået en rimelig aflønning for sit arbejde under ægteskabet. Men bidragspligtsreglerne er ikke egnede til at løse disse problemer, dels fordi de reelt kun anvendes over for kvinder, dels fordi de har social slagside, og endelig fordi de ikke afbøder de urimeligheder, der er sket under ægteskabet, såfremt forsørgelsesevnen er nogenlunde intakt.

Generelt er bidragspligten medvirkende til at opretholde myten om ægteskabet som stedsevarende forsørgelsesinstitution. Reglerne om bidragspligt er uanvendelig til at sikre kvinderne mod at måtte vandre ud og ind på arbejdsmarkedet alt efter erhvervslivets behov. Tværtimod er de medvirkende til at sikre, at kvinderne kan udnyttes som arbejdskraftsreserve.

Voldtægtsopfattelser –

Præmisser og konsekvenser

Gitte Carstensen og Sidsel Larsen

I myndighedernes behandling af voldtægtssager og i den litteratur og debat, der har været omkring voldtægtsproblematikken, har der vist sig nogle væsensforskellige måder at opfatte voldtægt på. Vi vil søge at afklare, hvilke forklaringsmodeller, der ligger til grund for disse opfattelser. Vi vil gøre dette dels på baggrund af litteratur og forskning, dels på baggrund af vores egen undersøgelse af voldtægt og forsøg på voldtægt anmeldt til Københavns politi i årene 1972–76 (176 sager indgår indtil nu i vort materiale, heraf 63 uopklarede). Vi vil endvidere gøre rede for de konsekvenser de forskellige forklaringsmodeller måtte have, specielt i henseende til strafproblematikken.

Vi vil gøre opmærksom på, at vi ikke skelner mellem straffelovens § 216 og § 217, når vi taler om voldtægt, da vi mener essensen i forbrydelsen – ydmygelsen – er den samme i begge tilfælde.

Det traditionelle synspunkt

Traditionelt har man forklaret voldtægt ud fra psykiske og seksuelle abnormiteter hos manden. Ifølge dette synspunkt er den typiske voldtægt den situation, hvor en afvigende mand overfalder en vildtfremmed kvinde på et øde sted.

Helt i overensstemmelse hermed beskæftiger en række undersøgelser sig med at undersøge de individuelle karakteristika ved mænd, der er dømt for voldtægt, for at fastslå på hvilken måde disse mænd afviger fra det normale.

Vi kan som eksempel nævne en undersøgelse af Cohen, Garofalo, Boucher & Seghorn (1977). De har undersøgt voldtægtsforbrydere, der i USA har været idømt tidsbestemte straffe med behandling. På baggrund af kliniske observationer og interviews kunne mændene kategoriseres efter 3 hovedsyndromer, som tillagdes vægt som motiverende faktorer i forbindelse med voldtægtsforbrydelsen. Den ene gruppe bestod af mænd, som gennem voldtægtshandlingen fik udløsning for tidligt erhvervede aggressioner mod kvinder. Det seksuelle havde spillet en sekundær rolle. For mændene i den anden gruppe var voldtægten en reaktionsdannelse på grund af sexuel mindreværdsfølelse eller uacceptable seksuelle tendenser som f. ex. homosexualitet. Disse mænd havde bagefter en fornemmelse af, at kvinderne havde nydt det påtvungne samleje. Den tredje gruppe mænd kunne betegnes som seksuelle sadister. Undersøgelser som denne kan dog ikke sige meget om den typiske voldtægtsforbryder, da den kun beskæfti-